

IQTISOD ASOSLARI FANIDAN

TAQDIMOT

Мавзу: Пулнинг зарурлиги, моҳияти ва функциялари

Режа:

1. Пулнинг келиб чиқиши ва унинг моҳияти
2. Пулнинг функциялари ва уларнинг ўзаро боғлиқлиги.
3. Пулнинг назарияси

Пулнинг келиб чиқиши ҳақида икки хил ғоя мавжуд.

1. Рационалистик ғоя.

2 Эволюцион ғоя.

- ◆ Рационалистик ғоянинг асосчиси Аристотель бўлиб, у пул келиб чиқишининг асосини ўзаро бир-бирига тенг қийматни Ҳаракатга келтирувчи бирор бир махсус “қурол”, кишилар орасида ўзаро келишув натижасида қабўл килинган шартли бирликнинг топилиши айирбошлаш жараёнининг бўлишига олиб келган дейди.
- ◆ ўзаро товарларни алмаштиришда пул қатнашганида товарни сотиш жараёни товарни сотиб олиш жараёни сифатида юзага келган. Товарлар ўртасидаги пропорция тасодифан, масалан, сотилиши керак бўлган маҳсулотга талаб қай даражада ва унинг миқдорининг кам кўплигига боғлиқ ҳолда ўрнатилган. Кейинчадик шу товарлар ичидан умумий эквивалент ролини ўйновчи баъзи товарлар ажралиб чиқди.
- ◆ Жамиятнинг ривожланиши муомалага металлларнинг кириб келишига олиб келади.

Эволюцион ғоянинг асосчиси К.Маркс.

- ◆ У А.Смит, Д.Рикардоларнинг тадқиқотларига асосланган ҳолда пулнинг моҳиятини аниқроқ ифодалаб берди.
- ◆ Пулнинг ўзи ҳам товар эканлигини, пулнинг келиб чиқиши боскичларини изохлаб бера олди. У олтин ва кумуш қазиб олиш ва ишлатиш учун маълум меҳнат сарфланади, шу меҳнат олтин ва кумушда гавдаланган ҳолда, бошқа товарларнинг қийматини ўлчашнинг асоси бўлиб хизмат қилади деб кўрсатган. Ҳозирги вақтда юқоридаги ўхшаган реал пуллар ўрнига ўз қийматига эга бўлмаган қоғоз ва кредит пуллар муомалада ишлатилмоқда. Шунинг учун, қоғоз ва кредит пуллар, пул келиб чиқиши тўғрисидаги рационалистик концепциянинг тўғридан-тўғри исботи бўла олмайди. қоғоз пуллар юзага келгунча жамият бир неча ривожланиш боскичларини босиб ўтган.

К Маркс пулни - бу товарларнинг товари деб ифодалаган ва унинг қуйидаги хусусиятларини изохлаб берган.

- ◆ Биринчидан, пулнинг истеъмол қийматида бошқа товарларнинг қиймати ўз ифодасини топади.
- ◆ Иккинчидан, пулда ифодаланадиган аниқ меҳнатнинг асосини абстракт меҳнат ташкил қилади.
- ◆ Учинчидан, пулда ифодаланувчи хусусий меҳнат ижтимоий меҳнат сифатида намоён бўлади.

Демак:

- ◆ пул ҳам товар, лекин бошқа товарлардан фарқ қилувчи хусусиятларга эга бўлган, махсус товардир.
- ◆ Унинг махсус товар сифатида хусусияти шундаки, у барча товарларнинг қийматини ўзида ифода қилувчи, умумий эквивалент ҳисобланади.

- ◆ Умумий эквивалент ролини узоқ йиллар давомида олтин бажариб келган бўлсада, товар хўжалигининг ва пулмуомаласининг ривожланиши қоғоз пуллар, бошқа кредит воситалари, юзага келишига, кредит ва пул маблағларининг банкда бир счётдан иккинчи счётга ўтказилиши каби жараёнлар бўлишига олиб келган. Пул қандай шаклда бўлишидан қатъий назар у пул бўлиб қолади. Юқоридаларга асосланган ҳолда пулнинг моҳиятини қуйидагича таърифлашимиз мумкин. Пул - бу махсус товар, умумий эквивалент бўлиб, абстракт меҳнат ҳаражатларини ўзида акс эттиради ва товар хўжалигидаги ижтимоий ишлаб чиқариш муносабатларини ифодалайди.

- ◆ Бу таъриф пулнинг барча хусусиятларини ўзида тулик ифодалайди деб айтишимиз мумкин.
- ◆ биринчидан; пулнинг бошқа товарлардан ажралиб турувчи махсус товарлиги;
- ◆ иккинчидан - пул бу умумий эквивалент - ягона товар бўлиб, колган товарларнинг қийматини ўзида ифода қилиши, (бошқа хохлаган бир товар бу хусусиятга эга бўла олмайди);
- ◆ учинчидан, пулнинг эквивалент сифатида товарни яратишга кетган меҳнат ва бошқа Ҳаражатларини ўзида ифода қилиши;
- ◆ туртинчидан, пулнинг Ҳар бир иктасодий тизимда, товар ишлаб чиқаришда кишилар ўртасида юзага келадиган иқтисодий муносабатларини ифода қилиши ва бошқалардир.

- ◆ Ҳар бир иқтисодий категорияларнинг амал қилиши, иқтисодий муносабатларнинг маъсули сифатида намоён бўлиши, унинг зиммасига маълум мақсадларни юклайди.
- ◆ Пул иқтисодий муносабатларни ўзида акс эттира туриб, умумий функцияларни бажаради. Пулнинг моҳияти унинг бажарадиган функцияларида янада яққолроқ намоён бўлади.
- ◆ пулнинг функциялари реал ҳаётга яқин. иқтисодий амалиётдаги мавжуд жараёнларни ўзида ифодалайди.
- ◆ пулнинг функциялари, уларнинг моҳияти иқтисодчилар томонидан Ҳар хил талкин қилинади. иқтисодий адабиётларда унинг турли хил функцияларини учратиш мумкин.

2. Пулнинг функциялари ва уларнинг ўзаро боғлиқлиги

пулни иқтисодий категория

- ◆ Пул асосий тўрт функцияни бажаради:
- ◆ қиймат ўлчови функцияси,
- ◆ Муомала воситаси функцияси,
- ◆ Тўлов воситаси функцияси
- ◆ Жамгарма воситаси функцияси

Пул қиймат ўлчови функцияси

- ◆ пул барча товарларнинг қийматини улчайди, уларнинг баҳосини аниқлашда воситачи бўлиб хизмат қилади. қиймат ўлчови функциясида пул, товар ишлаб чиқаришга сарфланган ижтимоий меҳнатни ифодалайди ва шу меҳнат асосида товарнинг қийматини белгилайди.
- ◆ Агар тарихан олиб қарайдиган бўлсак бу вазифани ўз қийматига эга бўлган товар-олтин ёки олтинни ўзида ифодалайдиган пул бирликлари бажариб келган. Пулнинг қиймат ўлчови функцияси қиймат конунига асосланиб аникланади.
- ◆ Пулнинг қиймат ўлчови функцияси баҳолар масштабини ўрнатишни талаб қилади. Баҳолар масштаби ҳукукий Ҳаргетерга эга бўлиб, у давлат томонидан ўрнатилади ва товар қийматига асосланган ҳолда унинг баҳосини ифодалайди. Баҳолар масштаби оркали, фикран намойиш қилинган товар баҳоси давлат баҳоси ёки бозор баҳосига айланади ва миллий пул бирлигида ифодаланади.

Муомала воситаси функцияси.

- ◆ пул ёрдамида товар ўзининг пул қийматига айирбош қилинади. Бу функция ёрдамида товарларни бир-бирига айирбошлаш - бартер усулига чек қўйилади.
- ◆ жамият ривожланишининг илк боскичларида бартер қилишлар меҳнат маҳсулини айирбош қилишининг ягона йўли бўлган.
- ◆ У ноқулай бўлган мисол учун А товар эгаси, Б товарни сотиб олиш учун, нафакат Б товар ишлаб чиқарувчини, балки Б товар эгасига зарур бўлган товарни ҳам топа олиши керак эди. Бу жуда кийин жараён бўлиб, юзлаб товарларни муомалага жалб қилган ҳолда кўзлаган мақсадга эришиш мумкин бўлган.
- ◆ Олтиннинг пул сифатида ишлатила бошлаши натажасида бартер усули товар айирбошлашнинг усули сифати ўз аҳамиятини йукотди. Лекин, уни таъкидлаш керакки, бартер усули ҳозирги кунда ҳам баъзи ҳолларда жахон амалиётида қулланилиб келмоқда.
- ◆ Товар дефицита, инфляция суръатларининг ошиб кетиши, мамлакатда сиёсий ва иқтисодий барқарорликнинг йуклиги шароитида бартер бўйича товарлар ҳаракатини амалга ошириш томонлар учун қулай ҳисобланади.
- ◆ Пулнинг муомала воситаси функциясида товар қулдан қулга ўтади ва муомаладан четлашади, яъни истеъмолчи эгалигига ўтади. Пул ва товарнинг ҳаракати (Т-П-Т) қисқа вақт ичида тугалланади.

- ◆ Пулнинг муомала воситаси сифатида ишлатилиши муомала Ҳаражатларининг бартер Ҳаражатларига нисбатан анча паст бўлишини таъминлайди. Пулнинг муомала воситаси функцияси унинг бошқа функцияларидан ўзининг маълум хусусиятлари билан ажралиб туради. Муомала воситаси функциясининг хусусиятлари сифатида қуйидагиларни келтириш мумкин:
  - ◆ -бу функцияни реал, нақд пуллар бажаради;
  - ◆ -товар ва пул бир-бирига карма карши, бир траекторияга Ҳаракат қилади;
  - ◆ -товар ва пул Ҳаракати бир вақт да юзага келади;
  - ◆ -товар сотувчи ва товар сотиб олувчи ўртасидаги муносабат тугалланади ва томонлар товарга ёки пулга эга бўладилар;
  - ◆ -пул муомала воситаси бўлиши учун аввалом бор қиймат ўлчови бўлиши керак

Пулнинг тулов воситаси функцияси

- ◆ чет эл иқтисодий адабиётларида томонидан чоп килинган адабиётларда пулнинг муомала воситаси функцияси унинг тулов воситаси эканлигидан далолат беради деган чалкаш хулосаларни учратиш мумкин.
- ◆ Лекин, биз юқорида келтирилган муомала воситаси функциясининг хусусиятлари тулов воситаси функциясига ҳам мос келади деб айта олмаймиз. Бу хусусиятлар пулнинг тулов воситаси функцияси муомала воситаси функциясидан тубдан фарқ қилишини кўрсатади.

- ◆ Пулнинг тулов воситаси функцияси яна турли карз ва мажбуриятлари тулаганда:
- ◆ -корхона, ташкилотлар ўртасида товар ва хизматлар учун тулаганда;
- ◆ -давлат бюджетига ва кредит тизимига туловларни амалга оширганда;
- ◆ -фойдадан туланадиган туловлар, кредит буйича карз ва фоизларни тулаш ва зшкалар);
- ◆ -ишчи хизматчиларига иш хаки тулаш ва аҳолига бошқа туловларни тулаш нафака, стипендия ва бошқалар)да;
- ◆ -бошқа Ҳар хил карз ва мажбуриятларни тулаш (масалан, уй-жой, электроэнергия ва бошқа хизматлар учун туловлар)да амалга оширилади.

Пул жамгарма воситаси

- ▶ Пулнинг бу функцияси сотиш ва сотиб олиш жараёнига зарурат бўлмаган ҳолда юзага келади. Агар товар ишлаб чиқарувчи товарни сотгандан кейин узоқ вақт давомида бошқа товар сотиб олмаса пул муомала ва тулов оборотидан четлашади. Иигилган пуллар жамгарма воситаси функциясини бажаради. Товар ишлаб чиқариш ва муомала жараёни пулни жамгаришга имконият яратади. Жамгарма икки йуналишда юзага келиши мумкин. Мақсадли жамгариш ёки умуман жамрариш. Шунанга жамгармалар борки, аниқ бир мулжал бўлмаган ҳолда йигиб борилади, мақсадли ясамгармада одамлар машина, асбоб-ускуна, уй жой сотиб олиш ёки бошқа маълум мақсадни амалга ошириш учун маблағ жамгарадилар.

- ◆ 100 бизнесмендан факат 4 таси ўз пулини тўғри жамғариб бойиб келар экан. колганлари бўлса пулни топади, лекин қандай жамғариш йулини билмасдан уни йукотаркан. Бозор иқтисоди юксак ривожланган мамлакатларда пул маблагини қуйидаги активларга қуйиш афзал ҳисобланади.
- ◆ Биринчидан, давлатнинг кимматбаҳо қоғозлари, яъни узоқ муддатли облигациялар, киска муддатли векселларга қуйиш. Давлатнинг кимматбаҳо қоғозлари кафолатланган бўлади ва уларнинг баҳоси камдан-кам ҳолларда ўзгаради.
- ◆ Иккинчидан, саноат корхоналари ва корпорацияларнинг кимматбаҳо қоғозлари, яъни акция ва облигацияларига қуйиш;
- ◆ Корпорация, корхоналарнинг акция, облигацияларининг ишончлилиги давлатникига нисбатан кам бўлиши мумкин. Чунки уларнинг баҳоси у ёки бу сабаб билан тушиб кетса, қуйилган маблағ кўзланган натижани бермаслиги мумкин.
- ◆ Агар маблағ иқтисодий баракарор корхоналарнинг кимматбаҳо қоғозига қуйилса у давлатнинг кимматбаҳо қоғозига нисбатан юқори даромад

- **ЎЗБЕКИСТОН** шароитида корпорация, ассоциация, корхоналарнинг кимматбаҳо қоғозларини чиқариш, уларнинг иккинчи сотилиш бозорини вужудга келтириш ва ривожлантириш бўйича анча ишлар амалга оширилмоқда.
- ҳозирги вақтда кимматбаҳо қоғозлар бозори ривожлантириш ва такомиллаштириш долзарб вазифа ҳисобланади ва бу жараён Ўзбекистон иқтисодини ривожлантиришнинг асосий дастағларидан бири бўлиб қолади.
- пулни кимматбаҳо, ноёб буюмларга, санъат асарларларига қуйиш йули билан жамгариш.
- Бу усулда иқтисоднинг ижобий ва салбий томонларга ўзгаришига қарамадан буюмда ифодаланган қийматини йукотмайди. Агар давлат барқарор иқтисодга эга бўлиб, бозор мунособатлари яхши ривожланган бўлса, бу активларнинг ликвидлиги унча юқори бўлмаслиги мумкин.
- Пул юқори даражадаги ликвидликка эга бўлгани учун, уни хоҳлаган вақтда, хоҳлаган туловни тулашга йуналтирилиш мумкинлиги учун, у номиналини ўзгартмаслиги учун пул жамгарма ва хазина туплаш функциясини бажаради. Пул жамгармаси бойликнинг бир шакли ҳисобланади. Кишилар бойликни фақат пул шаклида эмас, бошқа шакллардан - масалан, уй-жой, ер, машина, асбоб-ускуна, акция, облигация ва бошқа шаклда ҳам мужассамлаштириши мумкин. Бойликнинг бу шаклларида ликвидлик даражаси пулга нисбатан (агар инфляция бўлмаса) паст бўлади ва уларнинг нархи ҳам ўзгариши мумкин. Ер, уй-жой, асбоб-ускуна, кимматбаҳо қоғозларни пулга айлантирмасдан туриб бирор туловни коплаш учун йуналтириб бўлмайди. Пулни бўлса хоҳлаган пайтда турли туловларни коплаш учун йуналтириш мумкин.

◆ Инфляция шароитида пулни жамғариш хохлаган режани амалга оширишга имкон бермаслиги мумкин. Чунки жамғариладиган пуллар ўз кадрини бир неча марта йукотиб боради ва унга ишонч йуқолади. Бу шароитда миллий пул бирликлари муомала ва тулов воситаси, ҳамда баҳолар масштаби бўлади, лекин жамғариш воситаси бўлиб баркарор бирор чет эл валютаси муомалага киради ва пул активлари шу валюталарга алмаштирилади. Шу ҳолни 50-йилларда жанубий Кореяда, 70-йилларда Исроилда, ҳозирги кунларда МДХ давлатлари амалиётида куриш мумкин.

◆ Агар биз тарихга эътибор берадиган бўлсак ташки савдо, халқаро алоқалар, халқаро кредит муносабатларининг ривожланиши жаҳон пули сифатида олтиннинг кулланилишига олиб келган. 1867 йилда Парижда қабул килинган келишувга асосан олтин давлатлар ўртасида ягона пул (жаҳон пули) сифатида қабул килинган. 1922 йилда Генуяда ўтказилган конференциясидаги валюта битимига асосан АХП доллари ва Англия фунт стерлинги олтиннинг уринбосари сифатида эълон килинди ва халқаро туловларда кулланила бошлади. 1944 йилдаги Бреттонвуд конференциясидан кейин жаҳон пули функцияси олтинда қолдирилган ҳолда, халқаро туловларда АКШ долларидан кўпроқ фойдаланишга имконият берилди. Долларни олтинга алмаштириш бўйича доллар курси белгиланди ва 35 доллар 31,1 гр. олтинга тенг деб қабул килинди. Кейинчалик Ҳар хил валюта блоклари, валюта клиринги ташкил килинди. 70-йиллардан бошлаб халқаро туловларда ХВФ томонидан киритилган махсус ҳисоб ва тулов бирлиги СДР (Special Drawing Rights) кулланила бошлаган.

- ◆ 1971 йилда СДРнинг олтин миқдори АКШ доллариники дек 0,888 671 гр. олтинга тенг деб белгиланган. Доллар девольвация бўлганидан кейин, 1 июль 1974 йилдан бошлаб СДР қиймати 16 давлат валютасининг ўртача курси, кейинчалик етакчи беш мамлакат валютаси курси буйича аниқланадиган бўлди.

◆ Пулнинг асосий бош функцияларидан бири қиймат улчови функцияси ҳисобланади. Баъзи чет-эл ва рус иқтисодчилари адабиётларида пулнинг биринчи функцияси деб муомала воситаси функцияси, кейин қиймат улчови функциясини келтирадилар. Бизнинг фикримизча, пулнинг функциялари тўтрисида гапирганда, функцияларнинг кетма кетлигига эътибор бериш зарур. Пул қиймат улчови функцияси бажармасдан туриб муомала, жамгарма воситаси бўла олмайди. Пулнинг қиймат улчови сифатида мустахкамлиги унинг муомала, тулов, жамгарма функцияларида роли ва аҳамиятини оширади.

3. Пулнинг назарияси

- ◆ Пул назариялари - пул табиати ва пулнинг ишлаб чиқаришни шакллантиришга таъсири хақидаги назариялардир. Бу назариялар капиталистик ишлаб чиқариш усулигача бўлган даврда вужудга келди. Капиталистик ишлаб чиқариш усули даврида, пул-товар муносабатлари хўжалик соҳасининг ҳамма тармоқларини камраб олган даврдагина пул назарияси кенг тарқалди.

- ◆ Пул ва унинг сотиб олиш куввати орасидаги мунособат пул назарияларининг марказий масалаларидан бири бўлиб келган. Хуллас, иқтисодчиларнинг пулнинг моҳияти, унинг функциялари ва пул муомаласига бўлган карашлари пул назарияларини келтириб чикарди.
- ◆ Илк тарихий пул назариялари сифатида номиналлик ва металлик назарияларини келтириши мумкин. Капитализм тараккиёти билан бирга бу назариялар ҳам ўзгариб янги, миқдорий назариянинг пайдо бўлишига асос бўлди.
- ◆ ҳозирги кунда монетаризм ва иқтисодни пул-кредит мунособатлари оркали тартиблаштириш назариялари ҳам мавжуд. Аммо энг асосий пул назариялари сифатида метал, номинал ва миқдорий пул назариялари тадқиқот кидиб келинмоқдп.
- ◆ Пул назарияларининг келиб чиқишига асосий сабаб ишлаб чиқаришнинг тараккий этиши ва пул муомаласининг тараккиётдан маълум даражада оқшабини олдини олиш ва уни ривожлантириш масаласи ҳисобланади.

- ◆ Кул меҳнатидан манифактурага, манифактурадан саноат ишлаб чиқаришига ўтилиши билан халқ хўжалигида меҳнатнинг интеграциялашуви ҳам кучая борди. Бунинг натижасида хўжалик юритувчи субъектлар борасидаги пуллик муносабатлар ҳам мураккаблаша боради. Феодализмгача бўлган нақд пуллик муносабатлар бу давр талабларига жавоб бера олмай қолди. Буни биз Европадаги XV асрдаги “пул очарчилигидан” дан куришимиз мумкин. Худди шу даврдан бошлаб пул назариялари тўтрасидаги илк фикрлар юзага келди. Бу назарияларнинг уша даврдаги муаммоларини ечишдаги роли бекиёс бўлди. Илк бор вужудга келган пул назариялари бу металлик ва номиналлик пул назариялари ҳисобланади. қуйида биз пул назарияларнинг баъзи бирларига қисқача таъриф бериб ўтамиз.
- ◆ Пулнинг металлик назарияси капиталнинг дастлабки даврида таракий этди. Монета таркибини бўзиш (монетанинг оғирлик миқдорини камайтириш) га қарши курашда прогрессив роль ўйнади. Бу назариялар уша давр руҳи ва тўзилаётган буржуазия эҳтиёжларини акс эттириб, меркантилистлар бақувват металл пуллари тарфдори бўлиб чиқдилар. Бу назария уша давр капитализмининг энг ривожланган давлати Англияда майдонга келди. Металлик назариянинг асосчиларидан бири У.Стеффорд (1554-1612И.) эди. У ўз қарашларини ўзининг Лондонда 1581 йилда чоп этилган “Ватандошларимизнинг баъзи одатий аризаларининг қисқартмаси” асарида баён этди. Бу оқим тарафдорлари Англияда Т.Мен (1571-1641И.), Д.Норс (1641-1691И.), Францияда бу таълимотни А.Монкретьен (1575-1621И.).

- ◆ Шундай килиб, илк металлик назарияси тарафдорлари жамият бойлигини кимматбахо металллар билан алмаштириб, улар пулнинг ҳамма функцияларини бажаради деб ҳисоблар эдилар. Илк металл назария тарафдорларининг асосий камчидиклари қуйидагилардан иборат эди:
- ◆ - илк металлчилар хакикий пулларни қиймат белгилари билан алмаштириш зарурлиги мақсадга мувофиқ келишини тушуниб етмадилар;
- ◆ - илк металлчилар пулнинг жамият тараққиётида товар муомаласи асосида юзага келган тарихий категория эканлигини тушунмадилар;
- ◆ - улар жамият бойлиги деб кимматбахо метадларни жамғаришни тушундилар ва “бундай бойлик манбаи савдодир” деган ноУрин фикрга келдилар.

➤ XVIII аср охири ва XIX асрнинг биринчи яримида келиб саноат буржуазияси манфаатларини қондира олмаган металл назарияси ўз мавқесини йўқотди. Аммо XIX асрнинг иккинчи яримида келиб немис иқтисодчиси, тарихий мактаб вакили ККнис (1821-1898 и.) бу назарияни химоя қилиб чиқди. Бу гоёнинг қайта тикланишига 1871-1873 и. да Германияга киритилган олтин танга стандарти сабаб бўлди. ККнис тарғиботи металлчилар назарияларини янги шароитга мослаштирди. Книс пул сифатида факатгина металл эмас, балки марказий банк банкноталари ҳам эътироф этди. Бу пайтда келиб хўжалиқда асосий ролни кредит уйнай бошлади ва бу олтин монеталар билан бирга муомалада бўлган ва уларга алмаштириладиган банкнота эмиссиясининг асосини ташкил этди. ККнис банкноталарни тан олган ҳолда ҳеч нима билан таъминланмаган қоғоз пулларга қарши чиқди. Унинг фикрича пул муомаласи металл билан таъминланган банкноталар ва металл монеталарга асосланиши шарт. қоғоз пуллар унинг фикрига худда “қоғоз бўлка” каби маъносиз нарсадир. ККнис таъкидлашича олтин ўз табиатига кура пулдир.

◆ Олтин стандарти биринчи марта 18 асрда Англияда ва 19 асрнинг охирларида бошқа мамлакатларда жорий этилди. Бу стандарт олтин монометализми деб ҳам аталди. Олтин танга стандарти олтин стандартининг илккуринишидир. Бу стандарт биринчижаҳон уруши бошланишига қадар ҳукм сурди. Олтин танга стандартга **ҳос** бўлган белгилар қуйидагилардан иборат бўлган: товарларнинг баҳолари факатгина олтинда улчанарди; олтин танганинг муомалада бўлиши; давлат хазинаси томонидан чекланмаган миқдорда монетағ зарб қилиниши; кредит пулларини уларни номинали бўйича олтинга эркин алмаштирилиши; олтинни олиб кириш ёки олиб чиқишнинг таққланманлиги; ички бозорда одтин монета ва банкноталар билан бирга ҳақиқий қийматга (яъни, тула ҳақиқий қийматга) эга бўлмаган пайтда чакалар ва маълум курсга эга бўлган давлат қоғоз пулларининг муомалада бўлиши. Бу пул тизими мустаҳкам пул тизими бўлиб, инфляцияни инкор этар эди. Муомала учун зарур бўлмаган олтин миқдори яна хазина қуринишига қайтар эди. Аммо капитализмнинг кризиси даврида бу мувозанат издан чиқди. Иккинчи жаҳон уруши даврида АКШдан бошқа урушаётган давлатлар банкноталарни олтинга алмаштиришини ва олтинни четга олиб чиқишни бекор қилди. Олтин муомаладан суриб чиқарилиб хазинага айлантилди. АКШда эса олтин монеталар 1934 йилга қадар муомалада бўлди.

- ◆ Биринчи жахон урушидан кейин 20 йилларда баъзи мамлакатларда олтин куйма стандарт жорий килинди. Бу стандартнинг олтин танга стандартдан асосий фарқи шунда эдики, муомаладаги банкноталар 12-12,5 кг. атрофидаги олтин куймаларга алмаштирилди. 12,5 кг. лик куймага банкнотани алмаштириш учун Англияда 1700 фт, ст., Францияда 215 минг фр. талаб килинар эди. Бу билан олтин муомаладан халқаро оборотга чиқарилди. Ички оборотда эса бундай имкониятга фақатгина йирик фирмалар ва пулдорлар эга бўлиб қолдилар ҳолос.
- ◆ Олтин куйма стандартга кирмаган мамлакатларда банкноталарни бевосита олтинга алмаштириш тикланмади. Бу мамлакатлар ўз кредит луллариини олтин куйма стандартга кирувчи мамлакатларнинг девизларига(яъни валюталарига) алмаштиришини мулжалланган эдилар. Бу бир мамлакат валютасининг иккинчи давлат валютасига бокдиқарини келтириб чиқарар эди.

- ▶ Пул ситемасининг бу куриниши олтин девиз стандарт номини олди. 1929-33 йиллардаги эахон кризисидан кейин барча мамлакатларда олтин девиз стандартнинг баъзи элементларини олтин доллар стандарт ўзида олиб колди. Бу стандартнинг ўзига хос хусусияти шунда эдики; биринчидан, бу стандартдан фойдаланиш хукуки факатгина чет эл эмиссион банклари учунгина саклаб колинган эди, иккинчидан, бу стандартда факатгина АКШ долларигина олтин билан алокасини саклаб колган эди ҳолос. 1971 йил декабрь ойидан бошлаб долларнинг олтин паритети бекор килиниши билан олтин стандартнинг барча куринишлари ўз кучини йукотди.
- ▶ Олтин стандарти барбод бўлиши ва иқтисодиётаи давлат иштирокида бошқарилишига билан металл пул назариясининг ўрни бошқа назария билан алмаштирилади. Неометализмоимининг асосий камчилиги шундаки, улар иқтисодни давлат томонидан бошқарилиши билан олтинга алмаштирилмайдиган кредит пуллар орасида ички боглигини эътиборга олмадилар.
- ▶ Номинализм кулдорлик тизими давридаги файласуфлар таълимотида юзага келган бўлиб, бу илк номинализмдир. Биринчи номиналистлар танга таркибини бўзиш (танганинг огирлик миқдорини камайтириш)ни кур-курона мадх этувчилар бўлганлар. Емирилиб кетган тангаларни тенг қийматли тангалар билан муомалада бир хилда юрганлигига асосланиб, улар пулнинг металл миқдори эмас балки унинг номинал мухимдир деб даъво килиб чиқдилар.

- ◆ Номинализм. XVII-XVIII асрларда пул муомаласи тула кимматга эга бўлмаган тангалар билан тулган даврда шаклланди. Худди шу тула кимматга эга бўлмаган тангалар (қоғоз пуллар эмас) илк номинализмнинг асосида ётар эди.
- ◆ Худди металллизм назарияси сингари илк буржуа номинализм вакиллари ҳам Англиядан чиқди. бўлар епископ, файласуф-идеалист Дж.Беркли (1683-1753Й.) ва иқтисодчи Дж-Стюарт (1712-1780 и.) лардир.

◆ Номинализмнинг кейинги ривожланиши (асосан Германияда) XIX асрнинг охири ва XX асрнинг бошига тўтри келади. Бу давр номиналист-тарнинг асосий намоёндаларидан бири Г.Кнап (1842-1926 и.) эди. Г.Кнап ўзининг “Давлат пул назарияси” (1905) асарида айтишича пулнинг давлат томонидан белгиланадиган сотиб олиш қоблияти мавжуд. Шу сабабли ҳам пул давлат томоайдан яратилади. Бу назарияни эса у давлат пул назарияси деб атайди.

- ◆ Монетаризм пул назарияси 50 йиллар ўртасида пайдо бўлган. Бу оқимнинг кўзга курунган намоёндаси МФридман ҳисобланади, у Чикаго университетининг профессори, иқтисод соҳасидаги Нобель мукофоти лауреати. Бу оқимга М. Фридмандан ташқари К Бруннер, А. Мольцер, Д. Лейдлер, Ф. Кейген ва бошқа иқтисодчилар киради.
- ◆ Пул назарияда катта мувофоқият қозанган роя - Фридманнинг пулнинг миқдорий назарияси бўлиб, у муомаладаги пул миқдори ўзгариши билан товар баҳолари ўзгариши ўртасидаги боғлиқликни, монетар сиёсат назарияси, яъни жамият ҳолда бўлган иқтисодий тебранишлар пул массасининг ўзгариш туфайли бўлиши, пулнинг иқтисодий самарадорликка таъсири қабиларни ёқлаб чиқади. ҳозирги замон монетаризмига бир гуруҳ иқтисодчилар қаламига мансуб "Пулнинг миқдорий назариясига оид тадқиқотлар" (1956йил) деб номланган асар билан асос солинди. Унинг бош гоёси-иқтисодий ўсишни бозор механизми таъминлайди, бу механизмнинг асосий воситаси пул ҳисобланади деган хулосадан иборат. Монетаризм пулни олқишловчи назариядир. Монетаристлар иқтисодий ўсишнинг энг муҳим шартин инфляцияни даф этиш ва 'пулни соғломлаштириш, пулни хўжалик муомаласи воситасига айлантириш деб қарайдилар. Уларнинг фикрига, давлатнинг иқтисодиётга аралашishi пул муомаласини тартибга солиш билан чекланиши керак
- ◆ Монетаристлар илгаридан маълум бўлган пулнинг миқдорий назариясига бориб тўташадиган "барқарор пул" назариясини олға сурадилар. Улар пул ва иқтисодий фаоллик ўртасида ўзвий боғланиш борлигини к-айд қилиб, иқтисодий' кризисларнинг сабабини пул муомаласидаги бўзилишлардан ахтардилар:
- ◆ ўзгарувчан функцияси, Y - миллий даромад, X - юқорида келтирилган жами омилар.

◆ Пулнинг етишмай колиши иқтисодий усишини сусайтира бориб, туррунлик ҳолатини келтириб чиқаради, бу эса аввал юзарок тангликка, сунгра эса чуқур иқтисодий танглика олиб келади. Бинобарин, иқтисодий цикл пул миқдорига боғлиқ бу ўз навбатида пул эмитенти бўлган Марказий банк фаолиятига боғлиқ Пул-кредит сиёсатини ўзгартириб тангликдан чиқиш ва иқтисодни ривожлантириш мумкин. Монетаристлар иқтисодиётда бош масала ишлаб чиқариш ва пул массасининг тенглиги бўлиб, шу орқали макроиқтисодий мувозанат ҳосил этиш мумкин деб ҳисобланадилар.

М. Фридмен касса колдиги талаби миллий даромад, депозит баҳо қўғозлар, товарлар баҳосининг усиши ва бошқа омилларга кўрсатади ва бошқа омилларга боғлиқ эканлигини кўрсатади

◆ Хулоса.

- ◆ Ушбу маърузада қийматнинг пул шаклини пайдо бўлиши ва пулни ривожланиш боскичларида металл пулларнинг алмашинуви Т-П-Т шаклида олиб борилгани, пулнинг функциялари, яъни қиймат улчови, муомила воситаси, тулов воситаси, жамгарма воситаси функцияларини бажариши еритилган. Пул назариясининг йуналишлари: металл, номинал, миқдорий назариялар еритилган.